

Андрій ЛЕБЕДЬ,*orcid.com/0009-0005-1667-5621**викладач кафедри майстерності актора
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) andrii_lebed@xdak.ukr.education*

МІСТЕРІЯ, РИТУАЛ, ВИСТАВА: ПЕРФОРМАНС ЯК НЕОСАКРАЛЬНИЙ АКТ У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ

У статті здійснено комплексне дослідження феномену сучасного перформансу як неосакрального акту, що інтегрує в собі риси містерії, ритуалу та естетичної вистави. Автор аналізує трансформаційні процеси, які відбуваються у сакральному вимірі мистецтва в постсекулярну добу, акцентуючи увагу на тому, як перформативний акт здатний створювати простір екзистенційного переживання для митця і глядача. Перформанс осмислюється як форма художнього жесту, що повертає актуальність архетипічним структурам ініціації, переходу та сакралізації через тілесну присутність, ритм, феноменологію тиші й просторове співбуття, виходячи за межі традиційної репрезентації.

На прикладі творчості Йозефа Бойса, Марини Абрамович і Піни Бауш розглядаються механізми оновлення ритуальної форми у контексті сучасного мистецтва, де центральними стають тілесна вразливість, інтенсифікація сенсорного досвіду та онтологічна глибина художнього жесту. Виявлено, що їхні перформанси не лише відтворюють ритуальні матриці, а й занурюють глядача у стан межового екзистенційного досвіду. Аналізуються також практики українських митців TanzLaboratorium та Алевтини Кахідзе, які репрезентують локальні стратегії творення неосакрального простору в умовах посттоталітарного й посттравматичного суспільства. Їхні перформанси постають як інструмент осмислення травмованого ландшафту, як форма глибокої турботи, етичної присутності та внутрішнього перетворення суб'єкта у просторі спільної дії.

Особливу увагу в дослідженні приділено питанням тілесності як носія сакрального імпульсу, феноменології тиші як активного простору трансформації, взаємодії з фізичним і символічним простором, а також медитативній структурі ритуалу в сучасних перформансах. Висвітлено шляхи актуалізації містеріальної та ритуальної структури мистецької дії, що відбувається поза межами традиційної інституційної релігійності, підкреслюючи здатність перформансу стати дієвим інструментом оновлення духовного виміру в художніх практиках ХХІ століття. Таким чином, стаття пропонує нову оптику інтерпретації сучасного перформансу як акту глибокої присутності, що поєднує мистецькі, екзистенційні й сакральні виміри.

Ключові слова: перформанс, ритуал, містерія, сакральне, тілесність, вистава, постсекулярне мистецтво.

Andrii LEBED,*orcid.com/0009-0005-1667-5621**Lecturer at the Department of Acting
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) andrii_lebed@xdak.ukr.education*

THE MYSTERY, THE RITUAL, THE STAGING: PERFORMANCE AS A NEO-SACRAL ACT IN CONTEMPORARY ART

A comprehensive study of the phenomenon of contemporary performance art is presented in the article, interpreting it as a neo-sacral act that integrates elements of mystery, ritual, and aesthetic staging. The author examines the transformational processes occurring within the sacred dimension of art in the post-secular era, emphasizing how the performative act creates a space for existential experience for both the artist and the viewer. Performance is conceptualized as a form of artistic gesture that restores the relevance of archetypal structures of initiation, transition, and sacralization through corporeal presence, rhythm, the phenomenology of silence, and spatial coexistence, extending beyond traditional representation.

The mechanisms of ritual form renewal in contemporary art are explored through the works of Joseph Beuys, Marina Abramović, and Pina Bausch, where corporeal vulnerability, the intensification of sensory experience, and the ontological depth of artistic action become central. It is revealed that their performances not only reproduce ritual matrices but also immerse the viewer in a state of borderline existential experience. The practices of Ukrainian artists such as TanzLaboratorium and Alevtyna Kakhidze are also analyzed, representing local strategies for creating a neo-sacral space within a post-totalitarian and post-traumatic society. Their performances are presented as tools for interpreting a traumatized landscape, forming spaces of profound care, ethical presence, and internal transformation within the field of collective action.

Particular attention in the study is given to the issues of corporeality as a carrier of sacred impulse, the phenomenology of silence as an active space of transformation, interaction with physical and symbolic space, and the meditative structure of ritual in contemporary performances. The article highlights the pathways for the actualization of the mystery and ritual structure of artistic action beyond traditional institutional religiosity, emphasizing the potential of performance as an effective instrument for renewing the spiritual dimension within artistic practices of the twenty-first century. Thus, the study proposes a new perspective for interpreting contemporary performance as an act of profound presence, uniting artistic, existential, and sacred principles.

Key words: *performance, ritual, mystery, the sacred, corporeality, staging, post-secular art.*

Постановка проблеми. Сучасне перформативне мистецтво постає як простір перетину естетичних, філософських та екзистенційних вимірів, де актуалізуються нові підходи до осмислення духовного досвіду. Однією з ключових проблем у цьому контексті є трансформація сакрального: перехід від інституційно визначених релігійних форм до неосакрального – особистісно-тілесного переживання, що реалізується через художній акт. Структура перформансу, що тяжіє до містерії, ритуалу та естетичної вистави, потребує глибшого аналізу як способу конструювання нового сакрального простору у мистецтві. Незважаючи на наявність окремих теоретичних досліджень, питання сакралізації через перформанс, особливо в українському культурному середовищі, залишається недостатньо вивченим і вимагає подальшого системного осмислення.

Аналіз досліджень. У дослідницькому полі поняття сакрального в перформативному мистецтві розробляється у працях Віктора Тернера, який тлумачить ритуал як «антиструктуру» – простір лімінальності (Turner, 1995). Еріка Фішер-Ліхте вводить концепцію трансформативної присутності, що активізується через тіло, дихання, ритм (Fischer-Lichte, 2008). Ідеї Єжи Гротовського, Антонена Арто та Йозефа Бойса формують теоретичну платформу для розуміння перформансу як простору сакрального через тілесну дію. В українському мистецтві з'являються нові практики, в яких перформанс реалізує функції містерії та ритуалу: зокрема, діяльність TanzLaboratorium і перформанси Алевтини Кахідзе. Проте системного аналізу цих явищ у контексті неосакрального поки що бракує.

Мета статті – виявлення особливостей конструювання сакрального досвіду у сучасному перформансі через поєднання містеріального, ритуального та виставного елементів. Завданнями дослідження є: 1) простежити історико-теоретичну еволюцію перформансу в контексті ритуалу; 2) проаналізувати західні і українські перформативні практики як форми неосакрального акту; 3) виявити напруження між сакральним і естетизованим у сучасному перформансі.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво містерії, ритуалу та спектаклю є глибоко вкоріненим

у історії європейської культури. Ще в античному театрі ритуальні основи були невіддільні від драматичної дії: трагедії Есхіла, Софокла та Евріпіда народжувалися з діонісійських свят, що самі по собі були ритуалами переходу, очищення та колективного перетворення. Містерія в цьому контексті – це не лише вистава, але й онтологічний акт спільного дійства, де глядач не просто спостерігач, а учасник ритуального простору. В середньовіччі містерії трансформуються в християнському контексті у форму сакрального спектаклю, що моделює біблійні події для колективного переживання.

Важливо зазначити, що структура ритуалу, як показав Віктор Тернер, не є суто релігійною: вона є універсальною матрицею переходу, що включає три основні фази – сепарацію, лімінальність і реінтеграцію (Turner, 1995). У лімінальній фазі, що є ядром ритуалу, індивід перебуває «поза межами» соціального статусу, у стані відкритості до трансформації. Саме ця фаза є центральною для перформансу як неосакрального акту: у ньому тіло митця і глядача входить у стан підвищеної чутливості та символічної оголеності.

У XX столітті театральний авангард реінтерпетує ритуальне через радикальні практики. Антонен Арто у праці «Театр і його двійник» вимагає повернення до театру як «пошесті», здатної впливати на глядача не словом, а тілом, ритмом, голосом і присутністю (Арто, 2001). Театр, за Арто, має бути простором одержимості, екстатичної сили, що очищує свідомість від раціонального. Цю традицію розвиває Єжи Гротовський у своєму «бідному театрі», де тіло актора стає інструментом сакрального обміну: через жертву, повторення, голос, контакт (Гротовський, 2008).

Однією з найглибших сучасних теоретичних систем перформативного мистецтва є концепція Еріки Фішер-Ліхте, яка аналізує перформанс як подію трансформації, де глядач і виконавець вступають у реляційне поле присутності. Сакральне в її інтерпретації – це виникнення значення «тут і тепер», що несе на собі елементи ритуальної повторюваності, але не відтворює релігійних символів буквально (Fischer-Lichte, 2008).

З огляду на викладене, можна стверджувати, що перформанс XX–XXI століття не відкидає ритуал,

а, навпаки, інтерпретує його як архетипічну структуру взаємодії. Така структура дозволяє відтворювати досвід сакрального не в межах культових практик, а в автономному мистецькому полі. Саме тому містерія, ритуал і спектакль – три ключові коди, через які можна осмислювати глибину сучасного перформансу як неосакрального акту.

Сучасний перформанс не лише успадковує ритуальні моделі минулого, а й трансформує їх, перетворюючи на інструмент особистої та колективної ініціації. Якщо традиційна містерія мала жорстко регламентовану структуру, пов'язану з космологічними уявленнями, то перформанс ХХ–ХХІ століть реалізує ритуальну функцію в секуляризованому світі, на рівні емоційного, тілесного, духовного досвіду. При цьому акцент зміщується з колективного сакруму на персональну трансцендентність.

Одним із перших митців, які послідовно працювали з ритуалом у мистецтві, був Йозеф Бойс. Його перформанси – зокрема *How to Explain Pictures to a Dead Hare* (1965) та *I Like America and America Likes Me* (1974) – несуть у собі структуру шаманського ритуалу: контакт зі смертю, ізолюваність, трансформація. У перформансі з мертвим зайцем художник покриває своє обличчя медом і золотом (традиційно сакральні субстанції), спілкується з мертвою твариною, виявляючи емпатійний зв'язок між живим і мертвим [Beuys, 2004]. У другій роботі він кілька днів живе разом із койотом у просторі галереї, репрезентуючи міф про примирення – індивідуального і колективного, дикого і раціонального.

Марина Абрамович, спадкоємиця тілесного радикалізму, у низці перформансів створює простір неосакральної присутності через тілесну вразливість, ритуал повторення та загострену увагу до глядача. У легендарному *The Artist is Present* (МоМА, 2010) художниця 736 годин сидить за столом, запрошуючи кожного глядача зустрітися з нею поглядом у мовчазній взаємодії. Цей жест перетворюється на ритуал погляду, в якому абстрактне «я» і «ти» замінюються станом граничної присутності. Абрамович вживає категорію «священного часу», у якому не відбувається нічого – але саме в цій «порожнечі» народжується тілесна трансценденція (МоМА, 2010).

У хореографічному перформансі Піни Бауш тіло постає не лише як об'єкт руху, а як місце пам'яті, травми й ритуалу повторення. У виставі *Café Müller* (1978) Бауш виконує ролі жінок, які рухаються із заплученими очима, стикаються з меблями, а інші виконавці знову і знову повертають об'єкти в простір. Це не вербальна, а тілесна

структура болю, втрати і любові, яку Бауш інтерпретує як ритуал повернення до себе – через досвід травми. У цих творах глядач запрошений не просто до споглядання, а до емпатійного співпереживання, що є сутністю сакрального акту в мистецтві (Fischer-Lichte, 2008).

Усі три митці – Бойс, Абрамович, Бауш – трансформують перформанс у постсекулярний ритуал, який не апелює до конкретної релігії, але створює простір символічного очищення, межового досвіду та тілесної інтенсифікації. Через індивідуальну присутність, повторення, жертву, емпатію і трансформацію вони повертають естетиці сучасного мистецтва її онтологічну глибину, де тіло стає посередником між матеріальним і духовним, присутнім і невимовним.

Сучасне українське мистецтво, опинившись у просторі посттоталітарного і посттравматичного суспільства, природно звертається до форм, які дозволяють втілити не репрезентацію, а пряме переживання. У цьому контексті перформанс постає як засіб осмислення сакрального не через канон, а через тіло – травмоване, уразливе, емпатійне. Відмова від декларативності на користь ритуальної структури є ознакою не лише естетичного, але й екзистенційного жесту, що формує основу для неосакрального виміру мистецького акту.

Однією з найпослідовніших груп у цьому напрямі є *TanzLaboratorium* – незалежне київське об'єднання, що поєднує тілесні, медитативні та просторові практики. Їхні перформанси – зокрема «*Bardo*» (2013) або «*Простір мовчання*» (2018) – організовані як структуровані дії в зміненому стані присутності. Учасники та глядачі долучаються до простору, який не є «виставою» в традиційному сенсі, а радше подією переживання. У «*Bardo*», посиляючись на тибетську «Книгу мертвих», група створює хореографію переходу – між життям і смертю, свідомістю і підсвідомістю. Саме в лімінальному просторі – між світами – тіло функціонує як медіум сакрального. *TanzLaboratorium* використовує тишу, дихання, сповільненість як засоби, що замінюють слово і структурують містечко (TanzLaboratorium, 2023).

Не менш важливим є приклад Алевтини Кахідзе, чий перформативні дії поєднують побутове, тілесне й етичне. Її проект «*Художниця і її сад*» (2017) – це серія дій, інтерв'ю, спостережень, які перетворюють щоденну турботу про сад (у Ботанічному саду ім. Гришка в Києві) на медитативний перформанс взаємодії з ґрунтом, рослинами, смертю і відродженням. Кахідзе говорить про «смерть рослини» з тією самою делікатністю, з якою інші говорять про людину. Її дії – це не сим-

волічний жест, а ритуал турботи, що у своєму повторенні набуває містеріального виміру. Через тілесну включеність, ритм, сезонність і втрату вона конструює нову форму неофіційного, негероїчного сакрального в українському мистецтві.

Важливо й те, що український перформанс часто здійснюється у сакралізованих або травмованих ландшафтах – це може бути руїна (після Майдану), місце розстрілу, ліс, простір забутої святині або зона бойових дій. Таким чином, простір сам набуває ритуальної якості, навіть без втручання символіки. Митець, входячи в цей простір, не лише демонструє дію, а перетворює себе на елемент живої містерії, де тілесність, тиша, дихання і ландшафт формують акт духовної взаємодії з травмованою реальністю.

Український контекст підтверджує: навіть у відсутності інституційної підтримки або сталого релігійного наративу потреба в сакральному не зникає – вона трансформується, шукає нових форм. Перформанс як неосакральний акт дозволяє створити простір для внутрішньої дії, що долає межі репрезентації й наближається до внутрішньої містерії – не глядацької, а пережитої.

Одна з ключових дилем у теорії сучасного перформансу полягає в напруженні між сакральним досвідом і естетизованим видовищем. У цьому контексті важливо розрізнити, коли мистецька дія трансформується в переживання, а коли – у спостереження. Присутність публіки, медіатизація перформансу, повторюваність або інституційна рамка можуть зменшувати глибину ритуального і посилювати декоративне, театралізоване.

Теоретики, зокрема Річард Шехнер, наголошують, що перформанс завжди існує на континумі між ритуалом і виставою (Schechner, 2021). Якщо ритуал передбачає трансформацію – особисту, колективну, онтологічну, – то театральність тяжіє до репрезентації. Проте в сучасному мистецтві, особливо у перформансі, ці межі часто розмиваються: естетизованість може бути засобом доступу до сакрального, а ритуал – використовувати виразні коди вистави.

Небезпека починається тоді, коли сакральне перетворюється на стилізоване, коли акт присутності замінюється імітацією жесту, що втрачає свою глибинну функцію. У медіаепоху, де перформанс часто документується на відео або існує у вигляді реконструкції, виникає ризик, що сакральне буде редуковане до форми, з якої вилучено інтенсивність досвіду. Еріка Фішер-Ліхте вказує на це як на парадокс: документований перформанс стає «мертвим тілом» живої дії (Fischer-Lichte, 2008).

Втім, сучасні митці здатні працювати з цим напруженням. Йозеф Бойс, Марина Абрамович чи Алевтина Кахідзе свідомо створюють рамку вистави, у якій ритуальне не знищується, а сконцентровується. Умовою цього є гранична щирість, тілесна включеність, відмова від драматургічної штучності. У таких випадках вистава не заперечує сакральне, а стає його носієм – інструментом, через який відкривається простір глибинної присутності. Саме тут доречно вживати поняття «естетичного спектаклю» – у філософському сенсі як структури видимості, що опосередковує контакт із невидимим.

Таким чином, перформанс як форма естетичної вистави балансує між зовнішнім і внутрішнім, між глядацьким і екзистенційним. Його сила – не у візуальності як такій, а в здатності створювати ситуації, в яких естетика і трансценденція співіснують.

Висновки. Перформанс як форма сучасного мистецтва постає не лише як художній жест, а як неосакральний акт, що відтворює архетипи ритуалу, містерії та тілесної трансформації у постсекулярному суспільстві. Через інструменти присутності, повторення, тілесності й емпатії перформанс реінтерпретує сакральне поза межами інституційної релігійності, створюючи нові моделі духовного переживання. Як показує аналіз західних і українських практик, тіло художника функціонує як медіум переходу між особистим і колективним, матеріальним і трансцендентним. Таким чином, перформанс формує приклад нової містерії – не конфесійної, а художньо-філософської, вкоріненої у внутрішній досвід митця й глядача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арто А. Театр і його двійник / пер. з фр. О. Ковальчук. Київ : Юніверс, 2001. 176 с.
2. Бойс Й. What is Art? Forest Row : Clairview Books, 2004. 128 с.
3. Готовський Є. До бідного театру. Київ : Мистецтво, 2008. 236 с.
4. MoMA. The Artist is Present: Каталог виставки Марини Абрамович. Нью-Йорк : Museum of Modern Art, 2010. 224 с.
5. TanzLaboratorium (Київ, Україна). Архів документальних матеріалів : веб-сайт. URL: <https://tanzlaboratorium.org> (дата звернення: 27.04.2025).
6. Тернер В. Ритуальний процес: структура та антиструктура. Нью-Йорк : Aldine de Gruyter, 1995. 232 с.
7. Фішер-Ліхте Е. Трансформативна сила перформансу: нова естетика. Лондон : Routledge, 2008. 240 с.
8. Шандор Ф. Інтермедіальні форми сучасного мистецтва: театр, перформанс, інсталяція. *Вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого*. 2020. № 27. С. 45–53.
9. Шехнер Р. Performance Studies: An Introduction. 4-е вид. Лондон : Routledge, 2021. 382 с.

REFERENCES

1. Artaud A. (2001) *Teatr i yoho dvijnyk*. [Theatre and Its Double]. Kyiv: Univers. 176 p. [in Ukrainian].
2. Beuys J. (2004) *What is Art?* Forest Row: Clairview Books. 128 p.
3. Grotowski J. (2008) *Do bidnoho teatru*. [Towards a Poor Theatre]. Kyiv: Mystetstvo. 236 p. [in Ukrainian].
4. MoMA. (2010) *The Artist is Present: Marina Abramović Exhibition Catalogue*. New York: Museum of Modern Art. 224 p.
5. TanzLaboratorium. (n.d.) *Archive of Performative Materials*: website. URL: <https://tanzlaboratorium.org> (accessed: 18.04.2025).
6. Turner V. (1995) *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. New York: Aldine de Gruyter. 232 p.
7. Fischer-Lichte E. (2008) *The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics*. London: Routledge. 240 p.
8. Shandor F. (2020) *Intermedialni formy suchasnoho mystetstva: teatr, performans, instaliatsiia*. [Intermedial Forms of Contemporary Art: Theatre, Performance, Installation]. *Bulletin of the Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television*. 27. 45–53. [in Ukrainian].
9. Schechner R. (2021) *Performance Studies: An Introduction* (4th ed.). London: Routledge. 382 p.